

Аттаран сыһыары дьарыктарыгар сахалыы оһуору туттуу (4-5 саастаах оҕолорго)

Баишева Ульяна Никитична, Мэнэ-Ханалас улууһа,
Төһүлүтээҕи «Олимпионик» оҕону сайыннараар киин педагог-психолога

Саха норуотун прикладной искусствота кэлин сылларга биллэрдик сайынна. Норуот уран тарбахтаах маастардарын оноһуктара киэн сиргэ биллэллэр, дьон-сэргэ интэриэһин, болжомтотун тардаллар, киһини сөхтөрөллөр. Бу искусство сүппэккэ-оспокко көлүөнэттэн көлүөнэҕэ бэриллэн иһэригэр кыһаллабыт.

Норуоппут прикладной искусствотун сүүһүнэн сылларга сүүмэрдэнэн, чочулан кэлбит, бириэмэҕэ бэриммэт, уларыбат өттө, саха омук культуратын биир сүрүн төрдө оһуор буолар.

Саха оһуора ханнык да атын омуктар оноһуктарыгар маарыннаабат, туспа көрүннээхтэр. Онон билинни үйэҕэ традиционной искусство туспа салаата буолаллар.

Саха оһуордара сүрүннэн биэс салааҕа хайытыллаллар:

1. Таһастар, атын сымнаҕас матырыйаалтан оноһуктар кизгэллэрэ.
2. Маска уонна муоска быһан оноруу.
3. Көмүскэ уонна тимиргэ быһан уонна таптаһан оноруу.
4. Туоска быһан уонна тигэн оноруу.
5. Туойга баттаан оноруу.

Оһуору, араас традиционной оноһуктары сыһаа-халты туттуу түмүгэр буккуур таһар. Онон оһуордары оҕо билиһиннэриигэ, үөрэтиигэ болжомтолоохтук сыһыаннаһан, сөп хайысханы туһаныахха наада.

Федеральной үөрэх стандарта сахалыы оҕо тэрилтэлэригэр «Тосхол» сана кэрдиис кэмнэ» диэн методическай босубуйаҕа тирэҕирэн киллэриллэр. Онон манньк суруллар:

«Этнокултуурунай үөрэхтээһин, ол аата омук тылын, култууратын үгэһин, сирин-туомун ыччакка тизэрдии оскуолаҕа киириэн иннинээҕи саастаах оҕону иитии-үөрэтии сүрүн бириинциптэриттэн (ирдэбиллэриттэн) биирдэстэрэ буолар.

Этнокултуурунай үөрэхтээһин оҕо норуотун култууратыгар олоҕурбут, төрөөбүт тылынан иитиллэр, атын омуктары кытта тэннэ сылдьан сайдар үөрэх эйгэтин ситимэ буолар.

Этнокултуурунай үөрэхтээһини манньк сүрүн хайысхаларга олоҕуран ытыллар:

- материальной (олох-дьаһах) култуура – дьон олохтоох сирдэрэ, дьэ-уот тутуута, туттар тэрил, иһит-хомуос, таһас-сап, кизгэл, төрүт дьарык, прикладной искусство, о.а.
- духовнай култуура - үгэстэр, сир-туом (обряд), бырааһынньыктар, төрөөбүт тыл, норуот тылынан уус-уран айымньылар, оонньуулар, үгкүү, норуот кэһиллибэт тутта-хапта сылдьыы быраабылалара: майгы-сигили сыаннастара, бодоруһуусиэрэ, о.а.
- эти-сиини эрчийии, чэгиэн-чэбдик буолуу, бэйэни харыстаныы култуурата» [2, 5].

Оскуола иннинээҕи саастаах оҕо манньк сахалыы орнаменнары билиэхтээх:

- 3-4 саастаахтар. "Быа ойуу", "Туоһахта ойуу", "Күн ойуу", "От ойуу", "Тараах ойуу", "Тиис ойуу".
- 3-5 саастаахтар. "Хабарҕа ойуу", "Тынырах ойуу", "Тыал ойуу", "Илим ойуу", "Ураһа ойуу", "Таналай ойуу", "Сибэкки ойуу" (һыма).
- 3-6 саастаахтар. "Саахымат ойуу", "Тынырах ойуу", "Биз эмийэ", "Сүрэх ойуу", "Туйах ойуу", "Сибэкки ойуу", "Тоноҕос ойуу", "Сарбынньах ойуу", "Эриллэҕэс ойуу", "Көһүөр ойуу" [2, 41].

Мин бу суруйар ыстатыйабар 4-5 саастаах оҕолорго аттаран сыһыары (аппликация) дьарыктарыгар сахалыы оһуордары туһаныы холобурдарын биэрэбин.

Кыра оҕо тугу барытын оонньуу көмөтүнэн ылынар. Оонньуута суох дьарык кини болжомтотун кыайан тардыбат, оҕону түргэнник сылатар. Ол иһин аттаран оноруу дьарыктара оонньууга тирэҕирэн ытыллыылар, түмүгэр уопсай оонньууга

кубулуйуулар кѳдѳѳстѳѳх. Ооннѳуу кѳмигѳр оѳо тѳргѳнник ѳйдѳѳр, чѳпчѳкитик ылынар, онон дѳарык сыала туоларыгар толору кѳях ѳѳскѳѳр.

«Кѳракый ытчааммытыгар саахымат кѳбѳр оноробут» дѳарыгы холобур аѳалыым.

Сыала: Кѳптыыйы сѳпкѳ тутан квадраттары кѳрыйы, ѳннѳрѳ таба дѳѳерѳлѳѳн саахымат кѳбѳрѳ аттаран сыһыарыы. Аһыныгас санааны иитии.

Туттуллар матырыйаала: улахан (9×9) квадрат 1 устуука, кѳра (3×3) 5 устуука квадраттар, оѳо ахсын кумааѳыттан кѳрыллыбыт ытчааннар.

Кѳбѳрѳ аттарыы ньымата: бастаан улахан квадрат 4 муннуктарыгар тѳннии тутан кѳра 4 квадраттары сыһыартыбыт, онтон 1 ордубут квадраты саамай ортотугар сыһыарабыт. Итинник кѳбѳр боростуой тутула 5 тѳн квадраттары аттарыыттан тахсар.

Бу кѳбѳрѳ онорторууга таба тѳѳтѳн ѳнѳн туһаныахха сѳп: манан-кугас.

Сахалар дуобат, саахымат ѳуордары тагастан, тирииттѳн, тѳѳттѳн аттаран онорууга тутталлар. Бу ѳуордар квадраттар уонна ѳс муннуктар ѳннѳрѳнѳн дѳѳерѳлѳѳн кѳккѳлѳѳиннѳриттѳн тахсаллар.

Ханнык баѳар норуот ѳйуулуур-дѳѳѳннѳѳр искусствотыгар туттуллар ѳуобай ѳннѳрдѳѳх буолар. Сахалар от-мас, отон, кѳн, буор ѳннѳрѳн дѳѳерѳлѳѳн тутталлар. Бу ураты суолтаѳа оѳо болѳомтотун тардар наадалаах дии саныыбын.

Ордук ѳчѳгѳйдик ѳннѳр дѳѳерѳлѳѳиилѳрѳ геометрической фигуралартан турар саахымат, дуобат ѳуордарга бѳриллѳллѳр.

ѳйуулуур-дѳѳѳннѳѳр ѳлѳни манник бѳрѳэдѳгинѳн онорооччубун:

а) искусство биир кѳрѳнѳн онорууга 2-3 дѳарыгы анааһын;

б) биир ис хоһоонноох ѳлѳни тус-туска бѳйѳлѳрин чаастарын онорбуттарын кѳннѳ, олору холбоон, хас да буолан бииргѳ толорбут коллективной ѳлѳни таһаарыы.

ѳуордары аттарыыга ѳѳолорго биѳрѳр илиистѳрбинѳн ѳтѳрбѳс, суумка, ѳтѳлѳк, сон, халадаай ырбаахы, чороон, бастына быһыылаах барыаллар буолаллар. ѳѳолорго бу ѳноһуктар дѳиннѳѳх кѳстѳѳлѳрин кѳрдѳрѳр, ханнык матырыйаалтан ѳноһуллубуттарын биллѳрѳр олус суолталаах. «Мастарыскый ѳлѳниттѳрѳ буолуу»

Уһуяан иһигѳр «Сахалыы муннук», «Цѳнтр творчества» бѳлѳх аайы бааллар. Бу муннуктарга Дѳокуускайдааѳы «Сардаана» фабрика ѳноһуктара, иитѳѳчи бѳйѳтѳ онорбут ѳбѳтѳр атын дѳонно онорторбут экспонаттара тураллар, кѳмиттѳн кѳмигѳр уларыыа турар быыстапка тѳриллѳр. Муннук тѳрѳѳһинигѳр уран тарбахтаах тѳрѳппѳттѳрбит кѳѳс-кѳмѳ буолаллар. Маастары кѳтта анал кѳрсѳѳѳ тѳрилиnnѳѳинѳ, кини ѳлѳлѳрѳ киѳн сиргѳ ууруллаллар. ѳѳолору кѳтары олохтоох музейга, култуура ѳстафетатын быыстапкатыгар сылдьан, норуот маастардарын, олохтоох уустар, иистѳnnѳннѳр ѳлѳлѳрин кѳрѳбѳт. Дѳарыктарга кѳрдѳрѳгѳ тѳрѳппѳттѳр, бѳйѳбит ѳлѳниттѳрбит ѳлѳлѳрин уларсан туһанабыт.

Кѳргыттарга аналлаах «Куукулаларбытыгар кѳраһыабай бастыналары онортуубут» дѳарыгы кѳтта билсиѳѳин. Кѳргыттарга кѳрдѳрѳгѳ ѳѳуруораларынан киѳргѳтилибит дѳиннѳѳх бастына туһаныллар. ѳлѳииргѳ хас оѳо ахсын фѳтртан бастына барыаллара бѳлѳmnѳниллѳллѳр, баайарга сѳптѳѳх былалаах буолаллар. ѳлѳлѳѳин ньымата: квадраттар муннуктарын дугалыы сурааһынынан кѳрыйан, тѳгѳрѳктѳри таһаарыы. ѳл кѳнниттѳн 2 араас ѳннѳѳх тѳгѳрѳктѳри барыалга аттаран уураллар, онтон сыһыараллар. ѳлѳѳѳ ПВА-МБ (универсальный) ѳбѳтѳр ПВА-М (супер) киѳийдѳр туттуллаллар. Кѳннѳрѳ бытовой ПВА киѳийи туһаныахха сѳп гынан баран, кини фѳтрга таммалаатаѳына аранас бѳѳтинѳ хаалларар.

Иитѳѳчи: «Куукулаларбыт бырааһынныкка кѳтиѳхпит диѳн бастына ѳностуохтарын баѳараллар да, сатаабаттар ѳбит, кинилѳр «кѳмѳлѳѳн» диѳн кѳрдѳѳѳллѳр» - диѳн ѳлѳѳѳ ыныртыыр. ѳѳолор куукулаларга кѳмѳлѳѳн, бастыналары ѳуордууллар, дѳарык бѳтѳригѳр бастыналарын куукулаларыгар баайаллар, салгыы ооннѳуур муннуктарыгар «бырааһынныкка» илдьѳ бараллар.

Итинник ѳлѳиир ньыманан улаттарга «Аѳам кура» диѳн дѳарык ытыллар. Матырыйаала: хара, сирѳй ѳннѳѳх фѳтр. Сыһыарыы бѳрѳэдѳгѳ: квадрат, тѳгѳрѳк,

квадрат, төрүүрк. Дьарык сажаланыытыгар эбэтэр бэлэмнэнэр үлэбэ дьиннээх куру көрүү ытыллар.

Билигин илиинэн үлэбэ туһаныллар араас үчүгэй матырыйаал элбэх. А4 кээмэйдээх, сымнаҕас фетр араас өннөрө атыыга баар буолааччылар. Ону таһынан, «Фетр цветной самоклеящийся: набор для творчества» диэн баар, ону да туһаныахха син. Урут өннөөх хордуон уонна өннөөх кумааҕы эрэ баар этэ, була сатаан араас өннөөх таһаһы, чэй көмүһүн, кэмпиэт суутун туһанарбыт.

«Аҕабар кур оноробун», «Аҕам этэрбэһигэр билэ», «Ийэм этэрбэһигэр билэ», «Ийэбэр суумка бэлэхтиэм» диэн дьарыктары аҕалар, ийэлэр күннэрин иннинэ онортооччубун, оччоҕо бырааһынньыктарга оҕолор бэлэхтэрин аҕаларыгар, ийэлэригэр туттараллар. Биллэн турар, үлэ дьиннээх кур, этэрбэс кээмэйдэриттэн кыра, чугас киһиэхэ таптал бэлиэтэ буолар. Үлэлэргэ саахымат ойуу, сүрэх ойуу, сибэкки ойуу о.д.а. оһуору туһаныллар.

«Хабарҕа ойуу», «Тынырах ойуу», «Тыал ойуу», «Илим ойуу» диэн оһуордары билиһиннэриини чороонно, кытыаҕа хайдах быһан онорбуттарын оҕолорго сиһилии көрдөрүүттэн сажалыыбыт. Бу оһуору сахалар мастан, муостан оноһуктарга онороллор. Оһуор синнигэс сурааһыннартан турар, онон аттаран онорууга табыгаһа суоҕун иһин, киистэнэн, харандааһынан, чүмэчинэн бүрүллүбүт кумааҕыны сытыы маһынан, спицанан тырыппайдааһын үлэлэргэ туттуллар.

Аттары дьарыктарыгар сахалыы оһуору билиһиннэрииттэн ураты геометрической быһыыттан (төгүрүктэн, квадраттан, үс муннуктан) оһуор оноруу ирдэниитин сахалыы тиэмэни кытта сибээстиэххэ сөп.

Үс муннуктан турар мастан оноһуктарга туһаныллар оһуору аттаран сыһыартарыллар. Көнө муннуктары аттаран танаска туттуллар манньк оһуору онорторуллар.

Саха ыала киирбит ыалдыты сылаас чэй иһэрдэн ыытар үгэстээх. Оҕолорго «Ыалдыты баахыланан күндүлүөм» диэн ааттаах дьарыктаныыны ытыахха сөп. Оҕолор аранас өннөөх квадраттары кырыйаллар, кугас өннөөх харандааһынан баахыла ойуутун үтүктэн килиэккэ ойуу онороллор. Бу баахылалары төгүрүк кумааҕы тэриэлкэбэ сыһыараллар.

«Эбээ алаадыта» диэн дьарыкка төгүрүк, ньолбоҕор быһыылаах алаадылары кырыйан сыһыараллар.

4-5 сааһыгар оҕо көрөр, истэр дьоҕура биллэ сайдар, кини көрөн эттик быһыытын билэр, өннөр араастарын наардыыр буолар. Ол иһин оҕо бу дьарыктарга интэриһэ улаатар, сыһыарар дьоҕура сайдар, кыптыыйы сөпкө тутан бэйэтэ кырыйарга үөрэнэр, ол онтон оҕо ордук үөрэр, дуоһуйар.

Сыллааҕы үөрэппити түмүктүүр дьарыктаныы онорон олохтоох маастары ыныран, онно кини үлэлэрин быыстапкатын тэрийэн ыытар тоҕоостоох.

Саха оҕото бэйэтин норуотун ойуулуур-дьүһүннүүр искусствотын билиэхтээх, онно кыра эрдэбиттэн убанан, кинини этигэр-хааныгар ингэринэн улаатыхтаах. Кэлин бэйэтэ дьиэтигэр-уотугар туттунар тупсаҕай мал-сал, иһит-хомуос оностуо, сахалыы кизгэллээх таһаһы тиктэн таннаа. Дьоҕурдаах оҕо көһүннэбинэ маастардар онорор ньымаларын, оһуордарын- дьарҕааларын эбии үөрэтэн, инникитин бэйэтэ үлэ-хамнас оностон, айар, онорор буола үүнэригэр кыах үөскүүр.

Саха норуотун уран тарбахтаахтарын оноһуктара оҕолорго төрөөбүт дойдуга тапталы үөскэтэллэр, оҕону кэрэбэ, үтүөбэ угуйаллар, оҕо киһи үлэтин сыаналыыр, убаастыыр буоларыгар, бэйэтин омугунан киэн тутта улаатарыгар холобур буолаллар. Онуоха аттаран сыһыарыы дьарыктара биир улахан оруолу ылаллар. Бу дьарыктаныыларга бастакы орук ууруллар.

Туһаныллыбыт литература:

1. Саха танаһа: учууталга көмө. – Дьокуускай: Саха Республикатын Үөрэбин министерствота, 1993. – 32 с.
2. «Госхол» бырагыраама–саҥа кэрдис кэмнэ методическай босуобуйа / Федер. гос. үөрэх стандарта – сахалыы оҥо тэрилтэтигэр ; [хомуйан онордулар: С.С. Семенова, Д.Г. Ефимова, Ю.В.Андросова].–Дьокуускай, 2015.–104 с